

فصلنامه علمی- پژوهشی اخلاق پژوهی

سال ششم • شماره دوم • تابستان ۱۴۰۲

Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 6, No. 2, Summer 2023

تبیین مؤلفه‌ها و الزامات اخلاق اسلامی

در صورت و سیرت شهر ایرانی اسلامی

اصغر مولائی*

doi: 10.22034/ethics.2024.50893.1613

چکیده

اعتقادات، احکام و اخلاق، را به عنوان سه رکن اسلام، می‌توان در شهر ایرانی-اسلامی نیز تبیین کرد. صورت و سیرت شهر ایرانی-اسلامی نیز مؤلفه‌هایی دارد که در هر کدام تحقق احکام و اخلاق اسلامی ضروری است. عدم توجه به اعتقادات، احکام و اخلاق اسلامی به آشفتگی و انحراف جسم و روح شهر و تغییر هویت اسلامی می‌انجامد. کم‌توجهی به احکام اسلامی در معماری و شهرسازی در ایران معاصر، به تولید بناها و فضاها و بافت های شهری ناسازگار با آموزه‌های اسلامی انجامیده است. هدف این پژوهش استخراج مؤلفه‌های صورت و سیرت شهر ایرانی-اسلامی و الزامات اخلاق اسلامی در شکل‌گیری آن است که با روش پژوهش تحلیل محتوای متون و به شیوه کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شده است. صورت شهر دارای مؤلفه‌های شهروندان، بناها و فضاها و زیرساخت‌های شهری و طبیعت شهر است. سیرت شهر نیز مؤلفه‌های اعتقادات و باورها، احساسات و عواطف، سنت‌ها و آیین‌ها، معانی و پیشینه شهر را در بر می‌گیرد. اخلاق اسلامی مشتمل بر اصول و آموزه‌هایی چون قصد قرب الهی، پایبندی به فرائض، کرامت انسانی، تعظیم شعائر الهی، خیرخواهی، و اعتدال است که در صورت و سیرت شهر امکان تجلی و تبلور دارند.

کلیدواژه‌ها

شهر ایرانی-اسلامی، صورت، سیرت، اخلاق اسلامی، احکام اسلامی.

* دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی، تبریز، ایران. | a.molaei@tabriziau.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۱۵ □ تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۴/۲۰

■ مولائی، اصغر. (۱۴۰۲). تبیین مؤلفه‌ها و الزامات اخلاق اسلامی در صورت و سیرت شهر ایرانی-اسلامی. فصلنامه اخلاق پژوهی.

doi: 10.22034/ethics.2024.50893.1613. ۱۴۶ - ۱۱۹، (۱۹)۶

۱. مقدمه

در دوره‌های پیش از اسلام، الگوی شهر در قالب محله‌بندی‌های طبقاتی نمود پیدا می‌کرد. بعد از ورود اسلام به ایران و در صدر اسلام، موضوع محله‌بندی، در قالب نظام‌های صنفی و فرهنگی و اجتماعی همسنگ سامان داده می‌شد و این امر نظم در شهر ایرانی-اسلامی را نمود کالبدی می‌دهد. الگوی فیزیکی شهر اسلامی متأثر از ابعاد اعتقادی، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی، محیطی است. توجه به روابط همسایگی، برابری، برادری، سرمایه اجتماعی، حریمیت و حریم، توجه و عمل به دستورات دینی و... از جمله نمودهای اخلاقی در شهر ایرانی اسلامی به جسم و روح شهرهای ایرانی اسلامی به عنوان یک امر جدایی‌ناپذیر از فرهنگ ایرانی اسلامی است که ریشه در اعتقادات، احکام و اخلاق اسلامی دارد (مولانی، ۱۳۹۹، ص ۲).

تعاریف مختلفی در این زمینه وجود دارد که بر شهر مسلمانان، شهر دوره‌های مربوط به حکومت‌های اسلامی و شهر آرمانی اسلامی تأکید می‌نمایند (پورجعفر و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۸). در این پژوهش، مقصود شهری است که در تمامی ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی، مدیریتی و حقوقی بر مبنای آموزه‌های اسلامی برنامه‌ریزی، طراحی و اداره می‌شود. بر این اساس، شهرسازی اسلامی نیز برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهری است با محوریت اعتقادات دین اسلام، احکام اسلامی و اخلاق اسلامی باشد.

هر شهری دارای صورت و سیرت است که در خصوص شهرهای ایرانی اسلامی باید هم صورت و هم سیرت برگرفته از آموزه‌های دین اسلام باشد. به عبارتی، دیگر دستورات و توصیه‌های اسلامی در ظاهر و باطن شهر ساری و جاری باشد. این دستورات و توصیه‌ها در آیات قرآن و روایات اهل بیت (ع) بیان شده است.

از جمله مهم‌ترین دستورات دین اسلام پای‌بندی به حق‌الله و حق‌الناس و حقوق طبیعت است که امورات مختلف اعم از طراحی و احداث بناها و اماکن خصوصی و عمومی و فضاهای شهری، مدیریت شهر و تصویب قوانین و مقررات ملی و محلی باید محقق یابد. بر اساس اخلاق اسلامی، شهر اسلامی باید واجد کرامت انسانی، احترام به حقوق همگان، بزرگداشت شعائر الهی، ایمنی و امنیت، آسایش و آرامش، احترام به طبیعت و تدبیر در آن، قناعت، خیرخواهی و اعتدال باشد. این اصول اخلاقی در تمامی جنبه‌های کالبدی، اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی، مدیریتی و طبیعی قابل تحقق است.

عدم توجه و پای‌بندی به اخلاق اسلامی در فرایند برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهری،

۱۲۰

فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق پژوهی | سال ششم | شماره دوم | تابستان ۱۴۰۲

موجب تضییع حقوق عمومی شده و آشفتگی و انحراف از آموزه‌ها و ارکان دین اسلام را در پی خواهد داشت. از جمله مصادیق ضعف اخلاق اسلامی در صورت شهر اسلامی می‌توان به ساخت و سازهای آشفته مانند سایه‌اندازی، اشرافیت، پیش‌آمدگی در معابر و مزاحمت برای همسایگان و عابران است. همچنین مناظر شهری آشفته ناشی از بلندمرتبه‌سازی و نماهای تجمل‌گرا و مغشوش، مبلمان شهری و علائم و نشانه‌های شهری بی‌هویت از دیگر مصادیق صورت شهری مسئله‌دار است. صورت شهری مسئله‌دار از منظر اخلاقی، نداشتن حریم، بی‌قاعدگی در ارتفاع و شکل و نداشتن تناسب و سازگاری با محیط پیرامون و عدم رعایت کرامت مجاورین و عابران و نیز خودنمایی و تظاهر به تجمل است. از جمله مصادیق و مسائل سیرت شهرهای معاصر ایران نیز می‌توان به آسیب‌های اجتماعی، سبک زندگی مصرف‌گرا، چشم و هم چشمی، کم‌توجهی به شعائر الهی، رقابت‌های منفی در ثروت‌اندوزی و تجمل و اشرافی‌گری، فقر و بیکاری، شکاف‌های طبقاتی و بالاشهر و پایین‌شهر اشاره کرد.

۱۲۱

پورجعفر و همکارانش (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص‌سازی در راستای شهر آرمانی اسلامی» پس از دسته‌بندی موافقان و مخالفان شهر اسلامی، آن را در چهار دسته شامل شهر مسلمانان، شهر امت اسلامی، شهر اسلامی، شهر آرمانی اسلامی تعریف و شاخص‌سازی نموده‌اند. نقی‌زاده (۱۳۹۴) در پژوهش‌های متعددی سعی در تبیین شهر اسلامی از دیدگاه قرآن به تبیین صفات و ویژگی‌های قرآنی شهر اسلامی را از قبیل تقوا، عدالت، ایمان و ... پرداخته است. لیتکوهی و سنجر (۱۳۹۳) در پژوهش خود با عنوان «مقایسه معیارهای کیفیت زندگی شهری در نظریات معاصر و مفاهیم استخراج شده در خصوص شهر اسلامی بر مبنای علل چهارگانه معماری»، به بررسی صفات شهر اسلامی از منابع دینی، روایات و احادیث و مطابق با علل مادی، صوری، غایی و فاعلی پرداخته است که علل غایی بیشترین تأکید توجه را به همراه داشته است.

خالدیان و همکارانش (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «تبیین جایگاه اسلام در روند شهرنشینی و سازمان فضای شهری ایران» به بررسی تأثیر اسلام بر روند شهرنشینی و ساخت و سازمان فضایی شهری پرداخته است. به زعم پژوهشگران این تحقیق اسلام به صورت غیرمستقیم و ابتدا بر روی سازمان اجتماعی و ساختار زندگی شهری در ایران تأثیر داشته و در نتیجه، این تغییر سترگ دیگر شاخصه‌های شهری نیز که در ساخت سازمان فضایی مؤثرند، تغییر یافته است. بیات (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «رویکرد اسلامی به شهر؛ ویژگی‌های شهر اسلامی»

مؤلفه‌های شهر اسلامی را از دیدگاه سه تن از متفکران مسلمان، فارابی، ابن خلدون و خانم ابراهیم بررسی کرده است. چارچوب نظری این تحقیق بر سه مؤلفه انسان (مسلمان)، فضای اجتماعی (فضای مسلمانی) و فضای کالبدی (سیمای شهر) تأکید می‌نماید.

بنابراین، با طرح این مسئله می‌توان گفت که توجه به اخلاق اسلامی در صورت و سیرت شهرهای ایرانی اسلامی امری ضروری است که تبیین مؤلفه‌های صورت و سیر شهر و جایگاه اخلاق اسلامی در آن هدف این پژوهش است. از این رو، پژوهش در جایگاه اخلاق در شهرهای معاصرو بازاندیشی در مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن در حوزه نظری و عملی امری ضروری است. هدف پژوهش حاضر که با روش تحلیل محتوای متون و استدلال منطقی و شیوه‌های مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی انجام پذیرفته است، «استخراج مؤلفه‌های سیرت شهر ایرانی-اسلامی و الزامات اخلاق اسلامی» است و سؤال اصلی تحقیق این است که جایگاه اخلاق اسلامی در صورت و سیرت شهری اسلامی چیست؟ در این راستا، ابتدا با طرح شهر ایرانی-اسلامی و انواع ویژگی‌های آن، مفهوم صورت و سیرت شهر و مؤلفه‌های آنها بیان می‌شود. سپس در ادامه، اخلاق، انواع آن، اخلاق اسلامی و اصول آن در صورت و سیرت شهر اسلامی تبیین می‌شود.

واژه‌شناسی

صورت همان جسم و ظاهر شهر و سیرت همان جان و باطن شهر است. صورت به معنای هیأت، خلقت، شکل، شاره، تمثال، نقش، نگاره، چهره، چهر، رخ و جه، ظاهر، حس، دید، آنچه فعلیت شیء بدان حاصل شود؛ مقابل سیرت. جمال صورت و کمال معنی داشت (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۰، ص ۱۵۰۸۰). سیرت به معنی طریقه، رفتار، عادت و روش است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۹، ص ۱۳۸۸۳). اسم و لفظ و ظاهر در کار خدا و اسلام مؤثر نیست. مسلمین تا وقتی که به پیروی از سیرت پیغمبر اکرم (ص) این طور جهاد می‌کردند: متکی به ایمان به خدا بودند، ثابت‌قدم بودند، در یاد خدا بودند، با یک‌دیگر نزاع نمی‌کردند، دستورهای اسلام و انضباط را رعایت می‌کردند، جزع و فزع نمی‌کردند و از همه بالاتر این خودنمایی‌ها، تکبر و غرورها در آنها وجود نداشت و فروتن بودند، قهراً وعده الهی بر آنها ثابت بود و نتیجه می‌گرفتند، ولی به تدریج نه تنها سربازی‌شان از این سادگی اخلاقی بیرون آمد، بلکه حتی در کارهای عبادی هم این‌طور شدند (مطهری، ۱۳۸۸، ج ۳، ص ۱۰۴).

خداوند در آیه ۹ سوره طارق می‌فرماید: «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ»؛ روزی که آشکار می‌شود سریره‌ها؛ نه صورت‌ها. دیگر حکومت، حکومت صورت‌ها نیست، حکومت سیرت‌ها و سریره‌هاست. وقتی که پای سریره‌ها در میان بیاید اختلافات از زمین تا آسمان است، یعنی مردم در آن وقت محشور می‌شوند، نه بر طبق صورتی که در دنیا داشته‌اند، بلکه بر طبق سیرت و سریره‌ای که در دنیا کسب کرده‌اند. اختلاف آن سریره‌ها گاهی به اختلاف زمین و آسمان است. یک نفر ممکن است فرشته سیرت و فرشته سریرت باشد، یکی دیگر می‌شود دیو سیرت و دیو سریرت. آنجا اصلاً عالم متفاوت می‌شود؛ همین‌طور که در اینجا عالم انسان با عالم حیوانات متفاوت است و معنا ندارد که انسان‌ها و گوسفندها با یک‌دیگر اشتراک مساعی کنند و یک جامعه تشکیل بدهند. در آن عالم وقتی که مردم به حسب سریره‌ها محشور میشوند و بالطبع از یک‌دیگر جدا می‌شوند. بنابراین، می‌شود يوم الفصل. در آیه سوره مبارکه یس بود که به مجرمین خطاب می‌شود: «وَأَمَّا زُورُ الْيَوْمِ أَيْهَا الْمُجْرِمُونَ» (مطهری، ۱۳۸۷، ج ۱۱، ص ۱۷۴).

۱۲۳

تبیین مؤلفه‌ها و الزامات اخلاق اسلامی در صورت و سیرت شهر ایرانی-اسلامی

اخلاق و انواع آن

اخلاق در شهر و شهرسازی را می‌توان در دو دسته عمومی و حرفه‌ای تبیین کرد. اخلاق (جمع خُلُق و به معنای خوی، طبع، سنجیه، عادت (عمید، ۱۳۸۹، ص ۴۹۱) و به معنای هیئت راسخه‌ای است در نفس که مصدر افعال جمیله است عقلاً و شرعاً به سهولت (معین، ۱۳۸۶، ۶۳۵). در زبان انگلیسی هم معادل آن اِتیك (Ethic) به معنای علم اخلاق و مشتمل بر بحث از اصول و ارزش‌ها و معیارهای اخلاقی است.

«اخلاق حرفه‌ای» گونه‌ای از اخلاق کاربردی است که به بررسی چالش‌های اخلاقی‌ای که توسط شاغلین فنون و حرفه‌ها، هنرمندان، پزشکان وکلا، کارگران و ... تجربه می‌شوند، می‌پردازد و به دنبال مطالعه و فهم مبانی ارزش‌ها و الزامات حرفه‌ای و مسئولیت اخلاقی فرد است که عبارتند از: ۱. مسئولیت فرد در قبال خود و دیگران در زندگی شخصی؛ ۲. مسئولیت در قبال خود و دیگران در زندگی شغلی؛ ۳. مسئولیت صنف و سازمان در قبال محیط داخلی و خارجی. اخلاق حرفه‌ای به منزله شاخه‌ای از دانش اخلاق به بررسی تکالیف اخلاقی در یک حرفه و مسائل اخلاقی آن می‌پردازد و در تعریف حرفه، آن را فعالیت معینی می‌دانند که موجب هدایت فرد به موقعیت تعیین شده همراه با اخلاق خاص است (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷).

شکل ۲. دسته‌بندی اخلاق در شهر و شهرسازی

۲. شهر ایرانی-اسلامی

شهر ایرانی-اسلامی دارای اصول و قواعد برگرفته از آموزه‌های دینی است که نظم اسلامی را در تمامی ابعاد آن می‌بخشد. نظم در شهر ایرانی-اسلامی متأثر از اصل بنیادین وحدت در نظام جامعه اسلامی در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فضایی و کالبدی و زیست‌محیطی آن تجلی یافته است. انتظام شهر ایرانی-اسلامی در هماهنگی با آموزه‌های اسلامی یا تأثیرپذیری از اصول و آموزه‌های دین مبین اسلام، سبک زندگی مسلمانان را هدایت می‌نماید.

عناصر شهر اسلامی شامل مسجد، خانه، بازار، محله و میدان است که در ساختاری ترکیبی فضای شهر اسلامی را ترسیم می‌کنند. به طور کلی، می‌توان گفت شهر اسلامی- ایرانی، شهری است که صورت و سیرت آن بر اساس آموزه‌های اسلامی شکل گرفته باشد که این آموزه‌ها همان اصول دین و فروع دین و احکام و قواعد فقهی و اخلاقی است. این امر در ساختار و تمامی اجزا و عناصر شهری (شامل محلات، فضاهای شهری، بناها و فضاهای شهری) تجلی یافته و بستری برای سبک زندگی، اسلامی، ایرانی ارائه کند.

مؤلفه‌های صورت و سیرت شهر ایرانی-اسلامی

یک شهر هم بخش مادی (بدن) و هم بخشی مجازی (روح) دارد. هر دو مؤلفه برای ثروت اجتماعی-اقتصادی یک شهر تعیین کننده هستند؛ در حالی که در عین حال تحولات اجتماعی-اقتصادی شهری بدن و روح یک شهر را شکل می دهند. از آنجا که شهر تمام ویژگی هایی که موجود زنده را دارد، بررسی و نظارت بر وضعیت سلامت (جسمی و روانی) آن ضروری است. نیاز در حال ظهور و تأکید فزاینده بر مجموعه ای متنوع و چند بُعدی از عملکرد استراتژیک وجود دارد (Kourtiti & et al., 2021).

به نظر می‌رسد مفهوم «روح شهر» به معنای توصیف ویژگی‌های متمایز شهرها، بیشتر در بین برنامه‌ریزان شهری و توسعه‌دهندگان عملی مورد استفاده و بحث قرار می‌گیرد. با این حال در سال ۱۹۰۵، در ادبیات، زمانی که فورد مادوکس هیفر^۱ «روح لندن»^۲ را نوشت، این اتفاق افتاد. تقریباً ۲۰ سال بعد اسپنگلر (۱۹۲۳) نوشت که آنچه یک شهر را از یک روستا متمایز می‌کند اندازه نیست، بلکه وجود روح است (Wahlstrom, 2017, p. 41).

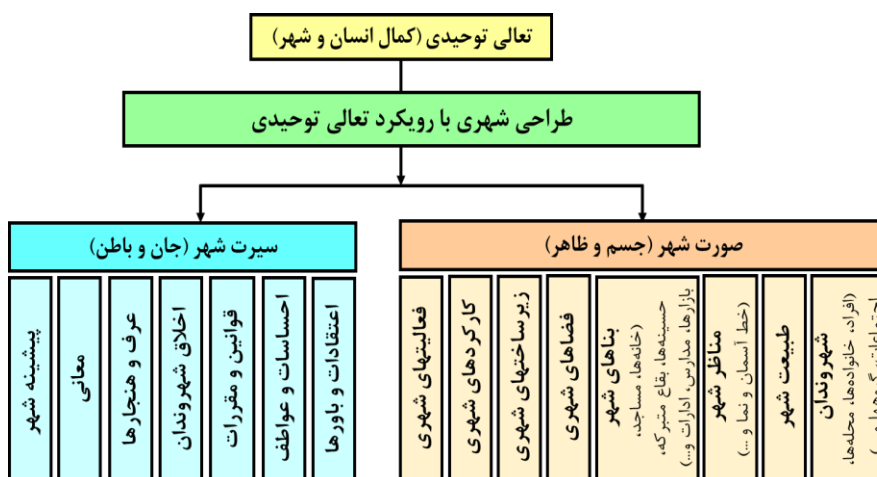
کوریتیت و همکاران در مطالعه عشق شهری، جسم شهر را شامل الف) متغیرهای فیزیکی مصنوع و طبیعی، محیط و اقلیم؛ ب) متغیرهای عملکردی عمومی و تجاری، خدماتی و حمل و نقلی و روح شهر را نیز شامل الف) متغیرهای عاطفی، احساس امنیت، زیبایی شناسی، آسایش دمای، صدا، بویایی و روشنایی و متغیرهای اجتماعی شامل فرهنگ، سبک زندگی، احساس تعلق به اجتماع محلی، هویت و سرمایه اجتماعی (Kourtit et al., 2022, p. 4). روح شهر را

1. Ford Madox Hueffer

2. The Soul of London

می‌توان هم با محتوا و هم با قدرت توصیف کرد، یعنی می‌تواند از طریق ویژگی‌های مختلف و با رتبه‌بندی از بسیار ضعیف تا بسیار قوی توصیف شود. همچنین روح شهر را می‌توان به عنوان مجموعه‌ای از ویژگی‌ها در یک محدوده مکانی مشخص بیان کرد. روح شهر مبتنی بر نظرات فردی است، اما می‌تواند به صورت جمعی به عنوان مجموع نظرات فردی در یک شهر بیان شود (Wahlstrom, 2017, p. 43).

بنابراین، می‌توان گفت که صورت شهر شامل تمامی عناصر و اجزای ملموس و محسوس فیزیکی شهر اعم از طبیعی و مصنوع را در بر می‌گیرد و سیرت شهر نیز شامل تمامی عوامل شکل دهنده صورت اعم از تاریخی، دینی، فرهنگی و اجتماعی است که به شرح زیر تبیین می‌شوند و رابطه صورت و سیرت و زیر مؤلفه‌های هر یک در نمودار شکل زیر قابل ملاحظه است.

شکل ۱. مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های صورت و سیرت شهر

مؤلفه‌های صورت شهر شامل شهروندان (افراد، خانواده‌ها، گروه‌ها و اجتماعات)، طبیعت شهر، مناظر شهر، بناهای شهر (خانه‌ها، مساجد، حسینیه‌ها و بقاع متبرکه، بازارها، ادارات، مدارس، تفریح‌گاه‌ها، کارخانجات و...)، فضاهای شهری، زیرساخت‌های شهری، کارکردهای شهری است. هر کدام از این صور شهر دارای الگوهایی هستند که در ظاهر و باطن شهر قابل ملاحظه

هستند. مؤلفه‌های سیرت شهر شامل اعتقادات و باورها، احساسات و عواطف، قوانین و مقررات، سنت‌ها و آئین‌ها، معانی و پیشینه شهر است.

اعتقادات و باورهای مردم و مدیران شهر ایرانی اسلامی باید بر اساس آموزه‌های اسلامی و اصول و فروع دین و احکام و اخلاق اسلامی باشد که در غیر این صورت، ظاهر و باطن شهر به سمت و سوی دیگری مکاتب و سبک‌های مدرن و پست‌مدرن متمایل خواهد شد. تبعات این انحراف در اعتقادات و باورها، ظاهر طبقات فقیر و غنی، بالاشهر و پایین‌شهر، اشرافی‌گری، محلات حاشیه‌نشین، ظلم و بی‌عدالتی در توزیع منابع و خدمات شهری خواهد شد.

پیشینه هر شهری می‌تواند یکی از ابعاد و جنبه‌های روح آن شهر را شکل دهد. به عنوان مثال، شهرهایی با عناوین شهر قرون وسطایی، شهر رومی، شهر یونانی، شهر ساسانی، شهر اشکانی، شهر سلجوقی، شهر قاجاری، شهر صفوی و... به معنای وجود آثار و ردپای تاریخ آن دوره تاریخی در آن شهرهاست. وجود آثار یا ردپایی از یک یا چند دوره تاریخی تأثیر عمیقی در هویت و شخصیت آن شهر داراست، از جمله شهرهای ایران می‌توان به تبریز با خانه‌های قاجاری، اصفهان صفوی و شیراز زندیه اشاره کرد که بناهای تاریخی، آثار و وقایع مربوط به آن دوره تاریخی در روح و سیرت شهر مؤثر است.

معانی موجود و ملهم از شهر ایرانی-اسلامی باید بر محوریت توحید و آموزه‌های اسلامی و به ویژه اعتقادات، احکام، اخلاق اسلامی باشد؛ به طوری که انسان با حضور در این شهر و به ویژه فضاهای شهری و بناهای عمومی آن، ایمان و باور فرد نسبت به خدا تقویت شود. این معانی می‌تواند ریشه در فطرت توحیدی انسان، احکام و اخلاق اسلامی و نیز سنت‌ها و آیین‌های اسلامی و شیعی داشته باشد که از طریق مناظر، آواها، رویدادها، کاربری‌ها و فعالیت‌های مختلف تولید و تداعی شود.

سنت‌ها و آیین‌های شهر ایرانی اسلامی شامل سوگواری‌ها و جشن‌ها و اعیاد مربوط به رمضان، محرم و صفر و نیز اشکال بومی آن اعم از تعزیه، شبیه‌خوانی، روضه‌خوانی، سینه‌زنی، نذر و احسان، کاروان‌های زیارتی و... است که نیازمند فضاهای شهری و بناهایی با الگوی معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی است. از جمله مراکز شهر و محله با مرکزیت مسجد و حسینیه شهر و محله، این سنت‌ها و آیین‌ها نقش مهم در خلق هویت ایرانی اسلامی برخوردار است.

قوانین و مقررات ملی و محلی در جنبه‌های مختلف ساختمانی، حمل و نقلی، عملکردی و انتظامی که صورت شهر بسیار مؤثر است. از جمله قوانین و مقررات شهرداری‌ها و ضوابط

۱۲۷

ساخت و ساز که شکل ساختمان‌ها و فضاهای عمومی را تنظیم می‌نماید. بدیهی است که جامعیت، عادلانه و به‌روز بودن این قوانین و مقررات در مطلوبیت صورت شهر و در نتیجه تعالی سیرت شهر تأثیرگذار است. همچنین کم و کیف پای‌بندی به این مقررات و یا نقض آنها از سوی مردم یا مدیران نیز بر جنبه اخلاقی دلالت دارد. در شهر ایرانی-اسلامی باید تمامی قوانین و مقررات بر اساس احکام و اخلاق اسلامی تنظیم شوند تا تمامی امورات در مسیر توحید و تعالی اسلامی هدایت شود.

احساسات و عواطف شهر ایرانی اسلامی، شامل روحیات محلی و ملی است که اغلب آمیخته با فرهنگ اسلامی و شیعی است. از جمله این احساسات می‌توان عشق و علاقه به فرهنگ عاشورا، زیارت و توسل به اهل بیت (ع) و رمضان و نیز تعلق به نوروز، یلدا، فرهنگ وطن دوستی نام برد. این مؤلفه در شکل و محتوای شهرهای و روستاهای ایران در طول تاریخ نقش به سزایی دارد که منجر به خلق آثار و رویدادها و نام‌های ماندگاری مانند شهر شور و شعور حسینی، آئین نخل‌گردانی و تکایا و علم‌ها و نمادهای متنوعی شده است.

۳. اخلاق اسلامی در شهر ایرانی-اسلامی

اصول اخلاقی مؤثر در صورت و سیرت شهر ایرانی اسلامی

اصول اخلاق اسلامی در نگرش‌ها، تصمیم‌ها و اقدامات و جسم و روح شهر ایرانی اسلامی نقش مهمی دارد. اصولی همچون تواضع، انصاف، عدالت، احترام، صداقت، پاکی، ایمان در تمامی ابعاد زندگی فردی و جمعی محل آزمون انسان است. در شهر و شهرسازی اسلامی، تواضع در ساخت و سازها می‌تواند به شکل خلق بناهای فروتن و متواضع نمود یابد. ایمان حقیقی به خداوند و تقیّد به احکام و اخلاق اسلامی می‌تواند به خلق صورت و سیرت مطلوب شهر ایرانی اسلامی کمک کند. همچنین پای‌بندی به انصاف و عدالت در برنامه‌ها به رعایت حقوق همگان اعم از حقوق مالکان، ضعیفان و نیازمندان و طبیعت ضروری است. در شهرسازی اسلامی، الگوهای برنامه‌ریزی و طراحی و مدیریت شهری (از جمله این الگوها همان الگوی محله اسلامی با مرکز محله‌هایی با مرکزیت مساجد محله یا الگوی بازارهای اسلامی ایرانی به جای پاساژها و مراکز خرید است)، را می‌توان از این حیث بررسی کرد که آیا این الگوها با احکام و اخلاق اسلامی مطابقت دارند یا نه. به عبارت دیگر، الگوها بایستی بگونه‌ای تنظیم و طراحی شوند که امکان

تحقق احکام و اخلاق الهی و اسلامی را فراهم کنند که عبارتند از:

قصد و نیت الهی: اعتقادات حاکمان، مدیران، معماران، شهرسازان، مهندسان و سازندگان می‌تواند در شکل شهر رویدادها و کیفیت زندگی مردم تأثیر بگذارد. اعتقادات اسلامی همان اصول دین (توحید، نبوت، معاد، عدل و امامت) است که هر کدام می‌تواند در نظر و عمل انسان مؤثر واقع شود. اعتقادات می‌تواند در شکل و محتوا و رویدادها و رفتارها و حال و آینده شهر تأثیرات مثبت یا منفی بگذارد. نیت همان تمایل، خواسته قلبی، قصد، انگیزه و عزم و اراده فاعل است. اخلاق در نیت عبادات شرط است و مراد از آن این است که قصدی غیر از خداوند در عمل عبادی نباشد (جوادی و گنجعلی، ۱۳۹۷، ص ۱۶۱). خدای تعالی می‌فرماید: «وَاحْفَظْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ؛ و بر خویش فرو دار (به فروتنی و مهربانی) ایشان را که بر پی تو روند از مؤمنان» (سوره اشعراء، ایه ۲۶).

۱۲۹

تبیین مؤلفه‌ها و الزامات اخلاق اسلامی در صورت سیرت شهر ایرانی-اسلامی

نیت تصمیم‌گیران و سازندگان و معماران و بنایان اگر خدامحورانه باشد، شهر پایدار و ماندگار خواهد بود و حقوق الهی و حقوق اجتماع و حقوق طبیعت فدای منافع فردی نخواهد شد. همچنین نیت خدامحورانه معمار و شهرساز و مدیر سبب می‌شود از ساخت و سازهای غیرضرور اجتناب شده و برج‌ها و عمارت‌های تجملی شکل نگیرد، بلکه زیرساخت‌های مطلوب و عادلانه برای همگان فراهم شود. چه بسیار بناها، برج‌ها، مراکز تجاری و پاساژهایی به قصد خودنمایی، ثروت‌اندوزی با سبک تجملاتی ساخته می‌شود؛ در حالی که مردم و شهر به فضاها و زیرساخت‌های دیگری همچون فضاهای تفریحی ورزشی و اشتغال نیاز دارند. اگر نیت خالص برای خدا باشد، رفتارها و رویدادهای خدامحورانه و در راستای نیازهای طبیعی و فطری مردم برنامه‌ریزی و ایجاد می‌شود. با نیت‌های پاک و خدایی مردم و معماران و شهرسازان و مدیران بسیاری از نیازها حل شده و بسیاری از مسائل عدیده کنونی شهرها اعم از ترافیک، شکاف و تضاد بالا شهر و پایین شهر، اسکان غیر رسمی و فقر ایجاد نمی‌شود.

پای‌بندی به تکالیف دینی؛ حقوق الهی شامل اعمال عبادی و بجا آوردن تکالیف دینی است. از جمله این واجبات، فروع دین است که ادای نماز و روزه و وجوهات شرعیه بدیهی است. در شهرسازی اسلامی، توجه به حقوق الهی برای متخصصان و مدیران شهری در فرایند تصمیم‌گیری و امورات تخصصی لازم است. پای‌بندی معمار و شهرساز و مهندس و مدیر به تکالیف دینی به ویژه در زندگی حرفه‌ای ایجاب می‌نماید که حقوق الهی و اجتماعی و طبیعت را

بجا آورد. از جمله طراحی شهر و محله با مرکزیت مسجد باشد و اخلاق اسلامی را در نظر و عمل به ویژه به‌جا آوردن فرائض دینی و رعایت حلال و حرام رعایت کند.

کرامت انسانی؛ کرامت انسانی به معنای بزرگ داشتن و مُکرم ساختن است. از جمله مصادیق این امر همان تکریم انسان در ادارات یا همان تکریم ارباب رجوع است. کرامت انسانی در شهرسازی اسلامی می‌تواند با گرامیداشت انسان در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی محقق شود. احساس عزّت نفس در شهروندان و خانواده‌ها با رعایت حریم آنها، پرهیز از سوءاستفاده برای مقاصد مادی و جذب سرمایه و سودجویی یکی از این مصادیق است. بسیاری از برج سازی‌ها و پاساژسازی‌ها با ایجاد فضاهایی ناسازگار با شان انسان موجب تضعیف کرامت ساکنان و کاربران می‌شوند.

بزرگداشت شعائر الهی؛ خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «هر کس شعائر خدا را بزرگ شمارد بی‌تردید (این تعظیم شعائر الهی) نشأت یافته از تقوای دل‌هاست» (سوره حج، آیه ۳۲)، مفهوم این آیه نسبت به تمام شعائر اسلامی عمومیت دارد. به عبارت دیگر، «تمام آنچه در برنامه‌های دینی وارد شده و انسان را به یاد خدا و عظمت آئین او می‌اندازد، شعائر الهی است و بزرگداشت آن نشانه تقوای دلها است». شعائر، جمع شعیره، به معنی علامت و نشانه است، بنابراین، شعائر الله به معنای نشانه‌های پروردگار است که شامل سرفصل‌های آئین الهی و برنامه‌های کلی و آنچه در نخستین برخورد با این آئین چشمگیر است و از جمله مناسک حج، ساختن مرقد و آرامگاه برای اولیاءالله، اذان، نشر معارف دینی، عزاداری و احیای سنت‌های اهل بیت (ع) است که انسان را به یاد خدا می‌اندازد، خداوند در مورد صفا و مروه نیز در آیه ۱۵۸ سوره بقره می‌خوانیم که آن هم از شعائر الهی است «ان الصفا و المروة من شعائر الله» (سوره بقره، آیه ۱۵۸).

مصلحت اجتماع: شهر اسلامی نیز افزون بر برخورداری از روح اسلامی باید مبتنی بر نفی حرج بوده و بدون مشقت و سختی برای مردم قابل استفاده باشد. چنان‌که در بسیاری از شهرهای معاصر در جنبه‌های حمل و نقلی، فضاهای شهری و محله‌ها و زیرساخت‌های شهری و محله ای دارای کمبودها، نواقص و سختی‌های متعددی است که نیازمند بازنگری است. الگوی برنامه و طراحی می‌تواند در حلّ مسائل مختلف و یا جلوگیری از بروز آنها مؤثر باشد.

به عنوان مثال، برنامه یا طرح می‌تواند پُر هزینه یا مقتصد باشد، پروژه می‌تواند نظم طبیعی و

زیست محیطی از قبل موجود را حفظ نماید و یا برعکس موجب تخریب و آسیب به آن شود؛ پروژه می‌تواند چنان باشد که موجب آسایش همگان باشد و یا تعارضات مالکانه و نارضایتی افراد و گروه‌های شود. پروژه‌های عمرانی و شهری بسیاری هستند که نیازمند صرف هزینه‌های گزاف هستند. به طور کلی، می‌توان مصادیقی از اهم در شهر و شهرسازی را به شرح زیر نام برد؛ اولویت ایجاد و تقویت زیرساخت‌های شهری؛ اولویت رسیدگی به فقرا و نیازمندان؛ اولویت ساماندهی بی‌خانمان‌ها، متکدیان، کودکان کار و خیابان؛ اولویت تسهیل عملکردهای شهری؛ اولویت اقدامات ضد حریق بناها و فضاهای شهری؛ اولویت اقدامات برای ایمن‌سازی شهر و فضاهای شهری از خطر سیلاب؛ اولویت اقدامات مقاوم‌سازی بناها و فضاهای شهری در برابر بحران زلزله؛ اولویت پدافند غیرعامل (ایمن‌سازی افراد و بناها و فضاهای شهری در برابر سوانح طبیعی و مصنوعی)؛ اولویت اقدامات مدیریت بحران (فضاهای چندمنظوره برای تخلیه اضطراری و ملزومات امداد و نجات)؛ اولویت زیرساخت‌های تأمین و حفاظت و نگهداری آب و ملزومات آن؛ اولویت تأمین ساختارهای شهری و محله‌ای مطلوب برای زندگی راحت و آسایش شهروندان؛ اولویت ایجاد درآمدهای پایدار برای شهرداری.

۱۳۱

خدمت به خلق؛ در شهرسازی اسلامی، توجه به نیازهای مردم در تأمین سرانه کاربری‌های شهری همان خدمت به خلق است. این نیازها به‌ویژه نیازهای اصلی شهر و محلات، به ویژه زیرساخت‌های شهری، فضاهای سبز ورزشی و فرهنگی، فضاهای بازی کودکان در محله و شهر از این قبیل اند. امری که در شهرسازی معاصر ایران، اغلب جای خود را به ساخت‌سازهای سودجویانه، برج‌سازی، پاساژسازی و تغییر کاربری‌های شهری به نفع افراد و گروه‌های خصوصی شده است. مسئله‌گشایی در شهرسازی و پرداختن به مشکلات مردم، رویکردی است که می‌تواند خدمات زیادی به مردم ارائه کند.

خیرخواهی و همسایگی خیرخواهانه؛ احترام به همسایه‌ها و رعایت حقوق آنان در زندگی روزمره و یا در هر گونه ساخت و سازی ضروری است. مطابق حدیث «هر آنچه را که برای خود می‌پسندی برای دیگران هم بپسند» (امام علی (ع)، نامه ۳۱ نهج البلاغه) انسان باید خیر و نیکی دیگران و به ویژه همسایه خود را بخواهد. از جمله نمودهای خیرخواهی پرهیز از مزاحمت برای همسایگان، اجتناب از اشرافیت و نقض حریم همسایگان است. مزاحمت‌های صوتی، پارکینگ مزاحم مقابل منزل یا محل تردد همسایه و دشواری زندگی برای همسایه از جمله موارد رایج در محلات است. کمک به نیازمندان و مهربانی با ساکنان و احترام به همگان از موجبات این امر است.

فرهنگ قناعت در خرید و مصرف اسلامی: خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «و کسانی اند که چون اتفاق کنند، نه ولخرجی می‌کنند و نه تنگ می‌گیرند و میان این دو [روش] حد وسط را برمی‌گزینند» (سوره فرقان، آیه ۶۷). رعایت اعتدال در مصرف یکی از مهم‌ترین اصول سبک زندگی اسلامی است. به‌طوری‌که انسان از خرید بیشتر، نگهداری غیرضروری کالا و املاک و سرمایه اجتناب کند. یکی از آسیب‌های شهرسازی معاصر ایران، خرید و نگهداری املاک و زمین برای سرمایه‌گذاری است که موجب بروز معضلاتی در نظام مسکن و اقتصاد زمین و عدم امکان خرید خانه برای برخی از خانواده‌ها می‌شود.

در تغییر سبک زندگی شهروندان و ترویج مصرف‌گرایی تبلیغات بیش از حد در رسانه‌ها و بیلборدهای و فضاهای مجازی و واقعی برای سودآوری و رقابت در کسب ثروت نیز مؤثر است که موجب رقابت منفی در خرید و مصرف بیش از حد می‌شود. در شهرسازی معاصر، احداث مراکز خرید متعدد و پاساژها و مگامالها، موجب ترغیب مردم به خرید و مصرف بیشتر و تغییر سبک زندگی شهروندان می‌شود. امری که در بازارهای سنتی بگونه‌ای بود که اغلب، مردم تنها با احساس نیاز واقعی به فضاها و حجره‌های مربوطه مراجعه کرده و به قدر نیاز خویش خرید می‌نمودند.

اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط: خداوند در سوره بقره آیه ۱۴۳ قرآن کریم می‌فرماید: «و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم» (سوره بقره، آیه ۱۴۳). در شهرسازی معاصر افراط و تفریط های بسیاری اتفاق می‌افتد. از جمله گسترش و اندازه بیش از حد بزرگ شهرها و کلان‌شهرها که با مسائل عدیده‌ای همراه است و موجب آسیب‌پذیری بیشتر در سوانح و بحران‌های طبیعی و مصنوع می‌شود. نمونه دیگر مرتفع ساختن بیش از حد بناها و ظهور برج‌ها و بناهای بلندمرتبه تجاری و اداری و مسکونی است که معضلات زیست‌محیطی و عملکردی و سبک زندگی ناسازگار با اخلاق اسلامی را به دنبال دارد. همچنین افراط در خرید و مصرف، افراط و تفریط در استقرار امکانات در یک بخش شهر و کمبود خدمات و امکانات در بخش‌های دیگر و ظهر پدیده بالاشهر و پایین شهر است.

آسایش و آرامش: آسایش جسمی و آرامش روحی از ملزومات زندگی اخلاق‌مدار در شهر است. معمار و شهرسازی و مهندس در این زمینه وظایفی حقوقی و اخلاقی دارند که پای‌بندی به آنها در فرایند طراحی، نظارت و محاسبه و اجرا و بهره‌برداری می‌تواند به این امر کمک کند. در شهرسازی معاصر، احداث مجموعه‌های بزرگ مقیاس نظیر برج‌ها و مراکز خرید و ساختمان های پزشکان در مراکز شهرها و مجاورت محلات موجب سلب آسایش بسیاری از ساکنان و

عابران و شهروندان می‌شود. تولید سفرهای غیرضرور و ایجاد اختلالات ترافیکی و آلودگی‌های صوتی و هوا موجب تضعیف آسایش و آرامش خانواده‌ها می‌شود. مسائل شهری مذکور افزون بر آسایش و آرامش، سلامتی جسم و روح انسان و به‌ویژه افراد آسیب‌پذیر و کم‌توان را نیز تهدید می‌نماید.

در شهرسازی اسلامی، باید مناظر شهری بر اساس احکام و اخلاق اسلامی ایجاد شود. منظر و نمای بیرونی بناها و فضاها ساده و اما تزئینات داخلی بناها در حد اعتدال باشد. مناظر تجملاتی و اشرافی بناها از جمله نماهای رومی برای فخرفروشی موجب سلب آرامش دیگر شهروندان و همسایگان و عابران می‌شود. همچنین منظر نمادها و نشانه‌ها و مبلمان شهری نیز باید اصول اخلاقی شامل منع صورت‌گری، تذکر یاد خدا، آموزش و ترویج سبک زندگی اسلامی را مد نظر قرار دهد.

۱۳۳

تبیین مؤلفه‌ها و الزامات اخلاق اسلامی در صورت شهر ایرانی-اسلامی

هماهنگی با خلقت زیست محیطی: از دیدگاه آیه الله جوادی آملی، خلقت زیست محیطی شامل حیوانات و گیاهان دارای حقوقی مقدّس است که در امورات فردی و جمعی باید به آنها احترام گذاشته شود (نک: جوادی آملی، ۱۳۹۴). شهرسازی اسلامی احترام به محیط زیست شامل حفاظت آب و خاک، گیاهان و حیوانات است که هم حقوق نسل‌های فعلی و آتی و هم حقوق خود مخلوقات زیست محیطی را در بر می‌گیرد. در شهرسازی معاصر، آسیب‌های بسیاری بر محیط زیست وارد می‌شود که در اثر مداخلات نابجا در طبیعت، ساخت و ساز در مسیرها و کوه‌ها و تخریب باغات و گیاهان و جاده‌سازی ایجاد می‌شود. آلودگی‌های هوا و صدا، ایجاد جزایز حرارتی در مراکز پر ازدحام شهری، تولید پسماندهای بیش از حد، سیلاب‌های شهری و پساب‌های مضر از جمله این آسیب‌هاست. رعایت اعتدال در ساخت‌وسازها، عدم مداخلات سنگین و بزرگ مقیاس در طبیعت و پرهیز از فشار بیش از حد بر طبیعت به بهانه توسعه و گردشگری و شهرسازی از راهبردهای شهرسازی اسلامی است.

۴. بحث و یافته‌ها

اخلاق شهروندان، در شهر ایرانی-اسلامی ریشه در فرهنگ ایرانی و اسلامی و اصول اخلاقی آن همچون کرامت انسانی، قناعت، احترام، عدالت، خیرخواهی، انصاف و تواضع دارد این اصول اخلاقی در تعاملات اجتماعی به ویژه کسب‌وکارها، اجتماعات گوناگون قابل ملاحظه است.

اخلاق اسلامی می‌تواند در شکل شهر نیز از طریق بناها و فضاهای شهری معطوف به این اخلاقیات تجلی یابد و در غیر این صورت، افراط در بلندمرتبه‌سازی، سایه‌اندازی و اشرافیت بناها، آشفتگی و تظاهر و تفاخر به ایجاد شهری ناهمخوان با اخلاق اسلامی می‌انجامد. در سال‌های اخیر، ساخت و سازهای بسیاری با اهداف سودجویانه و تضییع حقوق شهر و نقض قوانین و حریم شهرها در اراضی زراعی و باغی و منابع طبیعی و مراتع و اراضی موات ساخته شده است که تعداد اندکی از آنها قلع و قمع شده و بسیاری از آنها نیز با تبعات منفی بسیار در سبک زندگی شهری، گسترش بی‌رویه شهری و نقش قوانین و مقررات حریم شهری کماکان مورد استفاده قرار می‌گیرند.

بایسته‌های اخلاق اسلامی در بناها

خانه در اندیشه توحیدی، مهم‌ترین محل زندگی انسان و رشد و کمال اوست. از این منظر، خانه باید فراخ، ایمن و امن، دارای حیاط و طبیعت، برخوردار از فضاهای کافی برای تمامی اعضای خانواده و با معماری ایرانی-اسلامی طراحی شود. رعایت حریم در همسایگی و محرمیت فضاهای داخلی و حیاط خانه از دید افراد غیر از مهم‌ترین احکام خانه است. تهویه و روشنایی مطلوب، برای سلامت فضاها و ساکنان از الزامات کلیدی است. همچنین دسترسی آسان و در عین حال ایمن و امن برای ساکنان از لحاظ پله‌های رهوار، درب مناسب و سلسله مراتب فضایی از دیگر ضروریات طراحی خانه است. سادگی در منظر بیرونی و تزیینات داخلی سازگار با احکام و اخلاق اسلامی از دیگر معیارهای خانه مطلوب است. در نظر گرفتن فضایی مطلوب مختص عبادت و نیایش از الزامات خانه مسلمان هست. ایمن بودن از بلایای طبیعی و انسانی، به ویژه زلزله، سیل، طوفان، آتش سوزی و سرقت برای خانه حیاتی است. از دیگر الزامات خانه، استفاده از رنگ‌های آرامش‌بخش و حضور طبیعت شامل باغچه و حوض به ویژه در حیاط خانه و امکان تفرج و استراحت و ورزش در آن است. قرار گیری خانه در بهترین راستا نسبت به خورشید که در اغلب مناطق ایران راستای شمالی-جنوبی است و نیز دور ماندن از سر و صدا و مزاحمت‌های شهر به‌ویژه ترافیک و تردد‌های عبوری از ضرورت‌های طراحی خانه است. ارتفاع خانه در الگوی توحیدی نباید خیلی بلند باشد، بلکه خانه‌هایی یک و دو طبقه با امکان استفاده از زیرزمین برای خانه مناسب است. تراکم و ارتفاع بیشتر بناهای مسکونی، مشکلات و آسیب‌های گوناگون جسمی و روحی و

عملکردی دارد که در مواقعی از جمله بحران‌ها نمایان می‌شود. در طراحی محله نیز مرکزیت محله با مسجد و تأمین دیگر کارکردهای مورد نیاز محله با الگوی ارسن محلی از بایسته‌های طراحی توحیدی است.

بناهای عمومی شامل مدارس، مساجد، بازارها، ادارات، درمانگاه‌ها، بیمارستان‌ها و تفرج‌گاه هاست. الزامات طراحی بناهای عمومی شامل استفاده از الگوی معماری ایرانی-اسلامی، استحکام و ایمنی، خوانایی و شخصیت بصری، سهولت استفاده برای همگان به ویژه افراد کم توان، تهویه و روشنایی مطلوب، دسترسی آسان و در عین حال ایمن و امن، ایمن بودن از بلایای طبیعی و انسانی، به‌ویژه زلزله، سیل، طوفان، آتش سوزی و پرهیز از تجمل‌گرایی از معیارهای طراحی بناهای عمومی است. مکان‌یابی مناسب این بناها در مراکز محله و شهر، پرهیز از ارتفاع و تراکم بیش از حد، رعایت حقوق شهروندی و احکام و اخلاق اسلامی در فرایند برنامه‌ریزی تا بهره‌برداری ضروری است.

۱۳۵

تبیین مؤلفه‌ها و الزامات اخلاق اسلامی در صورت شهر ایرانی-اسلامی

بایسته‌های اخلاق اسلامی در فضاهای شهری

فضاهای شهری که شامل معابر و میدان‌ها و پارک‌ها و دیگر فضاهای همگانی شهری و محلی است، از نظر اخلاق اسلامی، باید ایمن و امن و مناسب برای همه گروه‌های سنی و جنسی طراحی و احداث شوند. اعتدال در محصوریت فضاها و رعایت آسایش اقلیمی و عدم پیش آمدگی بناها به فضاهای عمومی ضروری است. پرهیز از نماهای تجملاتی و تظاهر و خودنمایی بناها (مانند نماهای رومی و مسجدهای آن در نمای بناها) از دیگر الزامات اخلاقی فضاهای شهری هستند. همچنین خیابان‌ها و میدان‌ها نباید تحت سیطره و تسلط بانک‌ها به عنوان نظام سرمایه‌داری باشند.

فضاهای شهری نباید فضایی برای پرتله‌زنی بی‌هدف و ترویج سبک زندگی غیراسلامی باشند، بلکه حضور هدفمند و عدم ترویج مصرف‌گرایی، اعتدال در سرانه فضای تجاری شهری، فضایی مناسب برای تردد و استفاده همگان ایجاد شود.

بایسته‌های اخلاق اسلامی در زیرساخت‌های شهری

مراد از زیرساخت‌های شهری، تأسیسات زیربنایی و روربنایی است. تأسیسات زیربنایی شامل

آب، برق، گاز، مخابرات و اینترنت است و کارآمدی، پاسخ‌دهی، ایمنی و امنیت این زیرساخت‌ها بسیار ضروری است. تأسیسات روبنایی شامل کاربری‌های آموزشی، بهداشتی، درمانی، گورستان‌ها و تفریحگاه‌هاست که الگوی معماری ایرانی-اسلامی، تزئینات ایرانی اسلامی، استحکام و ایمنی، خوانایی و شخصیت بصری، سهولت استفاده برای همگان به‌ویژه افراد کم‌توان، تهویه و روشنایی مطلوب، دسترسی آسان و در عین حال ایمن و امن، ایمن بودن از بلایای طبیعی و انسانی، به‌ویژه زلزله، سیل، طوفان، آتش‌سوزی و پرهیز از تجمل‌گرایی از معیارهای طراحی زیرساخت‌های شهری است.

بایسته‌های اخلاق اسلامی در مناظر شهری

از نظر اخلاق اسلامی، مناظر شهر، اعم از منظر بناها و فضاها، شهری و خط آسمان شهر باید در عین سادگی و هماهنگی و انسجام باشد. دورنمای شهر و محلات با تالو گنبد و مناره‌های مساجد شهر و محلات مزین شود و در این راستا رعایت حریم مساجد و پرهیز از بلندمرتبه‌سازی بناها ضروری است. همچنین مبلمان شهری، نشانه‌ها و علائم، با الگوی ایرانی اسلامی و کارکرد مطلوب و فرم‌هایی با الگوی بومی، ایمن و امن طراحی و احداث شوند. در مناظر شهری باید با استفاده از هنرهای بومی مانند خوشنویسی در دیوارنگاری و علائم شهری، نگارگری با مضمون آموزه‌های اسلامی در مکانهای مناسب به خلق مناظر هویت‌بخش ایرانی اسلامی اهتمام ورزید.

خط آسمان، مرز جدایی فضای شهری از آسمان است که شامل خط پایه و خط ترکیب است. خط پایه، خطی است که جداره مسطح بنا به آن ختم می‌شود. خط ترکیب خطی است که حد نهایی فضای شهری را مشخص می‌نماید. این عنصر کالبدی شامل مجموعه احجامی است که در ترکیب بام بناها وجود دارد و یا در ترکیب ابنیه بلندتر مستقر در پشت جداره قابل رؤیت است. خط آسمان شهری می‌تواند یکنواخت، متنوع، هماهنگ یا ناهماهنگ و مغشوش باشد. خط آسمان هر شهر و منطقه‌ای می‌تواند به‌مثابه شناسه آن شهر و منطقه تلقی شود. اگر خط آسمان شهری هماهنگ یا متنوع باشد می‌تواند ضمن داشتن انتظام کالبدی و بصری، خاطره‌انگیز، هویت‌آفرین و شخصیت‌ساز باشد.

الگوی معماری و شهرسازی در عصر حاضر تغییر کرده و بناهای مسکونی و تجاری با طبقات و ارتفاع بیشتر و نماهای اشرافی و تجملاتی، به دور از سادگی، جلب توجه می‌کنند. بدین ترتیب

فضاهای شهری نیز مملو از مناظر و نماهای اشرافی و هزینه‌های گزاف آن است که حاکی از چشم و هم‌چشمی، سبک زندگی مصرف‌گرا و تجملاتی، نبود الگو و مقررات و نظارت کنترل‌کننده از طرف مدیریت شهری است و به هر حال، الگوی اصیل ایرانی-اسلامی همان سادگی مناظر بیرونی و محدود نمودن تزئینات در داخل بنا (با رعایت اصول هنری و احکام مربوطه) است.

بایسته‌های اخلاق اسلامی در کارکردهای شهری

کاربری‌های شهری، اعم از کاربری‌های عمومی و خصوصی، سرانه با استاندارد و رعایت عدالت فضایی و خدماتی، در کل شهر بدون تبعیض توزیع شوند. افزون بر جنبه کمی و سرانه، الگوی بومی و ایرانی اسلامی در طراحی و استقرار فضای هر کاربری نیز ضروری است؛ زیرا الگوی فضایی و کالبدی کاربری‌ها در هویت آنها بسیار اثرگذار است. به عنوان مثال، در کاربری تجاری، الگوی فضایی و کالبدی بازارهای تاریخی انطباق بیشتری با هویت ایرانی اسلامی نسبت به پاساژها دارد و با الگوی باغ ایرانی-اسلامی به عنوان فضاهای تفریحی نسبت به پارک‌ها، انطباق بیشتری با هویت ایرانی-اسلامی دارد.

اخلاق اسلامی در تعامل با طبیعت

یکی از مهم‌ترین آسیب‌ها و مسائل پیش روی شهرهای معاصر، تهدید سلامتی جسمی و روحی انسان و محیط است. از جمله این آسیب‌ها می‌توان به شیوع پاندمی‌ها، گرمایش جهانی، تغییر اقلیم، پسماندهای شهری و بحران‌های ناشی از فرایند ساماندهی آن، سیلاب‌های شهری، آتش سوزی‌های وسیع شهری و جنگل‌ها و مراتع، گسترش شهرنشینی، زلزله، طوفان، آلودگی‌های هوا و صدا، کشاورزی و محصولات غیرطبیعی، کم‌تحرکی، استرس‌های محیطی و بیماری‌های ناشی از آن، زندگی ماشینی و سبک زندگی ناسالم و ناسازگار با طبیعت اشاره کرد. به طور کلی، سلامت جسم و روح انسان و طبیعت نیازمند استفاده از الگوها، محصولات، روش‌ها و فرایندهای سالم و دوستدار طبیعت در برنامه‌ریزی و طراحی شهری و معماری است. همچنین ترویج سبک زندگی سالم و زمینه‌سازی برای تحقق آن از ارتقای کیفیت حمل و نقل عمومی ورزش همگانی و تفکیک زباله‌ها گرفته تا استفاده کمتر از پلاستیک و دخالت کمتر در طبیعت در ساخت و سازها ضروری است.

۱۳۷

جدول ۱. جایگاه اصول اخلاقی در صورت شهر ایرانی اسلامی

مؤلفه‌های صورت شهر						صورت شهر اصول اخلاقی
بنها	فضاهای شهری	زیرساخت‌های شهری	کارکردهای شهری	مناظر شهری	طبیعت	
قصد و نیت الهی در تمامی فرایندهای تصمیم‌گیری، طراحی و احداث و مدیریت بناها و فضاهای شهری، احترام به طبیعت و تدبیر در خلقت زیست‌محیطی به عنوان نشانه الهی						قصد و نیت الهی
ضرورت انجام تکالیف دینی در تمامی مراحل طراحی و احداث و مدیریت بناها و فضاهای شهری توسط همگان						پای‌بندی به تکالیف دینی
ضرورت رعایت فقه معماری در طراحی، نظارت و اجرای ساختمانها؛ ضرورت رعایت فقه شهرسازی در برنامه‌ها و طرحهای توسعه شهری؛ ضرورت رعایت فقه منظر شهری در طراحی و مدیریت نماها و مناظر شهری						پای‌بندی به احکام اسلامی در معماری و شهرسازی
رعایت کرامت انسانی در طراحی و نظارت و اجرا و مدیریت به ویژه برای همسایگان، عابران، بیماران، نیازمندان، کارگران و ...						کرامت انسانی
تکریم شعائر الهی در برگزاری سنت‌ها و آیین‌های زیارت، سوگواری‌ها و جشن‌های اسلامی و شیعی؛ مرکزیت و حریم مساجد						بزرگداشت شعائر الهی
اولویت مصلحت اجتماع به منافع فرد در برنامه‌ها و طرح‌های شهری؛ رعایت حقوق تمامی اقشار سنی و جنسی و نسل‌های آتی						مصلحت اجتماع
خدمت به خلق خدا در کل فرایند معماری و شهرسازی و مدیریت؛ اجتناب از تضییع حقوق ذی‌مدخلان هر پروژه						خدمت به خلق
نگاه خیرخواهانه به تمامی ذی‌مدخلات و ذی‌نفعان در فرایند معماری و شهرسازی؛ پرهیز از توجه صرف به منافع شخصی و بی‌توجهی به حق‌الناس به ویژه در بحث شارع عام، سایه‌اندازی، اشرافیت و پارکینگ و مزاحمت‌های ساخت‌وساز						خیرخواهی و همسایگی خیرخواهانه

۱۳۸

مؤلفه‌های صورت شهر						صورت شهر اصول اخلاقی
بنها	فضاهای شهری	زیرساخت‌های شهری	کارکردهای شهری	مناظر شهری	طبیعت	
نهادینه نمودن قناعت در خرید و مصرف؛ اجتناب از مصرف‌گرایی و چشم و هم‌چشمی؛ پرهیز از احتکار کالا و زمین و املاک بیش از حد نیاز؛ اجتناب از فرهنگ لوکس و لاکچری در خرید و مصرف شهری و ایجاد حسرت برای سایرین						فرهنگ قناعت در خرید و مصرف اسلامی
رعایت اعتدال و مقیاس انسانی در الگوی طراحی بناها و فضاهای شهری؛ پرهیز از بناهای بلندمرتبه و سایه‌اندازی و اشرافیت آن؛ اجتناب از مداخلات درشت‌مقیاس در بافت‌های تاریخی و طبیعی باارزش؛ اجتناب از ساخت‌وسازهای بزرگ مقیاس						اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط
رعایت آسایش و آرامش در طراحی و نظارت و اجرا و مدیریت به ویژه برای همسایگان، عابران، بیماران، کودکان و خانواده‌ها						آسایش و آرامش
حفاظت و احترام به طبیعت و تدبیر در خلقت زیست‌محیطی به عنوان نشانه الهی؛ پرهیز از اسراف در منابع طبیعی؛ اجتناب از مداخله در نظم طبیعی شهر و حریم طبیعی						هماهنگی با خلقت زیست‌محیطی

جدول ۲. جایگاه اصول اخلاقی در سیرت شهر ایرانی اسلامی

مؤلفه‌های سیرت شهر						صورت شهر اصول اخلاقی
اعتقادات و باورها	قوانین و مقررات	احساسات و عواطف	سنت‌ها و آیینهای شهر	معانی	پیشینه شهر	
قصد قُرب الهی می‌تواند به طور مستقیم و غیرمستقیم در سیرت شهر از جمله قوانین، احساسات و سنتها و معانی مشهود باشد.						قصد و نیت الهی
التزام به حق‌الله و فرایض دینی به ویژه نماز در روح شهر به ویژه قوانین،						پای‌بندی به

مؤلفه‌های سیرت شهر						صورت شهر اصول اخلاقی
پیشینه شهر	معانی	سنت‌ها و آیینهای شهر	احساسات و عواطف	قوانین و مقررات	اعتقادات و باورها	
احساسات، آیینها، معانی شهر ایرانی اسلامی الزامی است.						تکالیف دینی
التزام به احکام و قواعد فقهی در روح شهر به ویژه قوانین و مقررات معماری و شهرسازی (بویژه قاعده لاضرر، لاحرج، اهم و مهم، ضمان و تسلیط) در تحقق حق الناس، حق النفس و حق طبیعت در شهر ایرانی اسلامی الزامی است.						پای‌بندی به احکام اسلامی در معماری و شهرسازی
توجه به کرامت انسانی در تمامی قوانین ملی و محلی شهر ایرانی اسلامی در تأمین حقوق شهروندان بدون تبعیض الزامی است.						کرامت انسانی
شهر ایرانی اسلامی بستر تکریم شاعر الهی به ویژه سنتها و آیینهای زیارت، سوگواریها و جشنهای اسلامی و شیعی است.						بزرگداشت شاعر الهی
اولویت مصلحت اجتماع به منافع فرد در برنامه‌ها و طرحهای شهری؛ رعایت حقوق تمامی اقشار سنی و جنسی و نسل‌های آتی						مصلحت اجتماع
خدمت به خلق خدا در کل فرایند معماری و شهرسازی و مدیریت؛ اجتناب از تضییع حقوق ذی‌مدخلان هر پروژه						خدمت به خلق
نگاه خیرخواهانه به تمامی ذی‌مدخلات و ذی‌نفعان در فرایند معماری و شهرسازی؛ پرهیز از توجه صرف به منافع شخصی و بی‌توجهی به حق الناس به ویژه در بحث شارع عام، سایه‌اندازی، اشرافیت و پارکینگ و مزاحمت‌های ساخت‌وساز						خیرخواهی و همسایگی خیرخواهانه
نهادینه نمودن قناعت در خرید و مصرف؛ اجتناب از مصرف‌گرایی و چشم و هم‌چشمی؛ پرهیز از احتکار کالا و زمین و املاک بیش از حد نیاز؛ اجتناب از فرهنگ لوکس و لاکچری در خرید و مصرف شهری و ایجاد حسرت برای سایرین						فرهنگ قناعت در خرید و مصرف اسلامی
رعایت اعتدال و مقیاس انسانی در الگوی طراحی بناها و فضاهای شهری؛						اعتدال و

مؤلفه‌های سیرت شهر						صورت شهر اصول اخلاقی
پیشینه شهر	معانی	سنت‌ها و آیینهای شهر	احساسات و عواطف	قوانین و مقررات	اعتقادات و باورها	
پرهیز از بناهای بلندمرتبه و سایه‌اندازی و اشرافیت آن؛ اجتناب از مداخلات درشت مقیاس در بافتهای تاریخی و طبیعی بارزش؛ اجتناب از ساخت‌وسازهای بزرگ مقیاس						پرهیز از افراط و تفریط
رعایت آسایش و آرامش در طراحی و نظارت و اجرا و مدیریت به ویژه برای همسایگان، عابران، بیماران، کودکان و خانواده‌ها						آسایش و آرامش
حفاظت و احترام به طبیعت و تدبیر در خلقت زیست محیطی به عنوان نشانه الهی؛ پرهیز از اسراف در منابع طبیعی؛ اجتناب از مداخله در نظم طبیعی شهر و حرایم طبیعی؛						هماهنگی با خلقت زیست محیطی

۱۴۱

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

دین اسلام دارای سه رکن اعتقادات، احکام و اخلاق اسلامی است که در شهر ایرانی اسلامی نیز می‌توان این سه رکن را تبیین کرد. صورت شهر ایرانی-اسلامی دارای مؤلفه‌های شهروندان، بناها، فضاهای شهری، زیرساخت‌های شهری، کارکردها و طبیعت شهر است. سیرت شهر نیز دارای زیرمؤلفه‌های اعتقادات و باورها، احساسات و عواطف، معانی، سنت‌ها و آیین‌های شهر و پیشینه شهر است. صورت و سیرت شهر ایرانی اسلامی دارای ارتباط مستقیم و متقابلی است که اولاً هر دو باید مبتنی بر احکام و اخلاق اسلامی باشد و نیز هر چه سیرت شهر عمق و انطباق بیشتری با اعتقادات و احکام و اخلاق اسلامی داشته باشد، انطباق صورت شهر نیز با احکام و اخلاق اسلامی بیشتر خواهد بود. کرامت انسانی، تواضع و فروتنی در برنامه‌ریزی و طراحی و مدیریت شهری؛ پرهیز از تجمل‌گرایی و خودنمایی در تزئین و آراستن بناها و نماسازی (مانند نماهای رومی)؛ ساده‌زیستی و عدم دلبستگی به ظواهر و مادیات دنیوی در تملک و ساخت‌وساز بیش از حد نیاز خیرخواهی در شهرسازی اسلامی؛ اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط در تمامی امور شهر

و شهرسازی اسلامی از الزامات اخلاق اسلامی در شهر ایرانی اسلامی است. اخلاق شهروندان در شهر ایرانی اسلامی ریشه در فرهنگ ایرانی اسلامی و اصول اخلاقی آن شامل قصد قرب الهی، پایبندی به فرائض دینی، کرامت انسانی، قناعت، پایبندی به احکام معماری و شهرسازی، بزرگداشت شعائر الهی، خیرخواهی، اعتدال، هماهنگی با خلقت زیست محیطی است که هم در صورت شهر و هم در سیرت شهر قابلیت تحقق دارد. قصد و نیت الهی در تمامی فرایندهای تصمیم‌گیری، طراحی و احداث و مدیریت بناها و فضاهای شهری به عنوان نخستین و مهم‌ترین و ضروری‌ترین اصل اخلاقی به حساب می‌آید.

اخلاق اسلامی می‌تواند در شکل شهر از طریق بناها و فضاهای شهری معطوف به این اخلاقیات تجلی یابد و در غیر این صورت افراط در بلندمرتبه‌سازی، سایه‌اندازی و اشرافیت بناها، آسفتگی و تظاهر و تفاخر به ایجاد شهری ناهمخوان با اخلاق اسلامی می‌انجامد. از منظر اخلاق اسلامی، فضاهای شهری افزون بر بستر تردد و نیازهای شهروندان، به عنوان ظرفی برای تجلی شعائر الهی، سنتها و آیینهای ایرانی اسلامی به حساب می‌آید. توجه به الگوی ایرانی اسلامی در بازطراحی فضاهای شهری از جمله مرکز محله با مرکز مسجد محله، گذرهای محلی و شهری با الگوی خانواده‌مبنا ضروری است. همچنین اعتدال در ترکیب توده و فضای بافت شهری و تنظیم دسترسی‌های مقصدی و غیرعبوری در محلات برای آسایش و آرامش خانواده‌ها ضروری است.

کرامت انسانی و احترام به حقوق شهروندی همگان یکی از وظایف قانونی و اخلاقی انسان‌ها به حساب می‌آید. حقوق شهروندی ابعاد فردی و جمعی، اقتصادی، فرهنگی، سلامتی، زیست محیطی و فضای و کالبدی دارد. در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری رعایت حقوق شهروندی برای تمامی اقشار ذی‌نفع و ذی‌نفوذ و ذی‌مدخل، عابران، مسافران، کسبه، معلولین، زنان، سالمندان، نوجوانان و جوانان، کودکان، خانواده‌ها و افراد آسیب دیده اجتماعی الزامی است که هر کدام نیازها و حقوق عام و خاصی دارند که توجه به آنها در برنامه‌ها و اقدامات فردی و جمعی ضرورت دارد. احترام به عزت نفس و شخصیت همگان، رعایت حقوق همسایگان، پرهیز از مزاحمت و سلب آسایش و آرامش دیگران، مناسب‌سازی محیط برای افراد کم توان و گروه‌های ویژه، پیش‌بینی فضاهای لازم برای استفاده گروه‌های خاص (مانند کودکان و خانواده‌ها)، پرداختن به نیازها و حقوق افراد نیازمند (مانند بی‌خانمان‌ها و فقرا) از جمله حقوق شهروندی قابل توجه در طرحهای شهری از جمله پیاده‌راه‌سازی است.

در صورت و سیرت شهر، رعایت فقه معماری در طراحی، نظارت و اجرای ساختمان‌ها، رعایت فقه شهرسازی در برنامه‌ها و طرحهای توسعه شهری؛ ضرورت رعایت فقه منظر شهری در طراحی و مدیریت نماها و مناظر شهری ضروری است. همچنین نهادینه نمودن قناعت در خرید و مصرف؛ اجتناب از مصرف‌گرایی و چشم و هم‌چشمی؛ پرهیز از احتکار کالا و زمین و املاک بیش از حد نیاز؛ اجتناب از فرهنگ لوکس و لاکچری در خرید و مصرف شهری؛ رعایت اعتدال و مقیاس انسانی در الگوی طراحی بناها و فضاها؛ پرهیز از بناهای بلندمرتبه و سایه‌اندازی و اشرافیت آن؛ اجتناب از مداخلات درشت مقیاس در بافت‌های تاریخی و طبیعی بارزش؛ اجتناب از ساخت‌وسازهای بزرگ مقیاس؛ حفاظت و احترام به طبیعت و تدبیر در خلقت زیست‌محیطی به عنوان نشانه الهی؛ پرهیز از اسراف در منابع طبیعی؛ اجتناب از مداخله در نظم طبیعی شهر و حرایم طبیعی از الزامات اخلاق اسلامی است.

۱۴۳

تبیین مؤلفه‌ها و الزامات اخلاق اسلامی در صورت و سیرت شهر ایرانی-اسلامی

فهرست منابع

* قرآن کریم.

ابن بطوطه، محمد بن عبد الله. (۱۳۹۵). سفرنامه ابن بطوطه. (ترجمه محمدعلی موحد). تهران: نشر کارنامه.

اراکي، محسن. (۱۳۹۷). فقه عمران شهری. (ج ۱). قم: انتشارات مجمع الفکر اسلامی.

پورجعفر، محمدرضا و دیگران. (۱۳۹۴): «انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص‌سازی در راستای

شهر آرمانی اسلامی». فصلنامه پژوهشهای معماری اسلامی. تهران: ۳ (۸). ص ۲۱-۳.

جوادی آملی. عبدالله. (۱۳۹۴). مفاتیح‌الحیاه. قم: نشر اسراء. چاپ اول ویراست دوم.

حقانی زنجانی، حسین. (۱۳۸۰). روح چیست؟ روان‌شناسی اسلامی. ماهنامه مکتب اسلام. ۹.

دشتی، محمد (۱۳۸۸). نهج‌البلاغه. تهران: انتشارات سنا. چاپ اول.

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه دهخدا. جلد نهم و چهاردهم تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات

دانشگاه تهران. چاپ دوم.

فقیه ایمانی، مهدی بن محمد. (۱۳۷۴). تاریخ تشیع اصفهان از دهه سوم قرن اول تا پایان قرن دهم. ناشر

مؤلف. چاپ اول.

قزوینی، زکریا بن آدم. (۱۳۷۳). آثار البلاد و اخبار العبار. تهران: انتشارات امیرکبیر.

- کوان، رابرت. (۱۳۸۵) اسناد هدایت طراحی شهری. ترجمه: گلکار. ک و حسینیون. س. انتشارات اسلیمی. چاپ اول.
- گلکار، کوروش. (۱۳۷۸). کندوکاوی در تعریف طراحی شهری. مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی معماری و شهرسازی ایران. مؤسسه فرهنگی هنری ثمین نوین تهران.
- گلکار، کوروش. (۱۳۷۹). مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری. نشریه علمی صفا. شماره ۳۲. ص ۳۸-۶۵.
- محمودی، ابوالفضل؛ علایی زاده. محمود و محمدی. مهدی (۱۳۹۴). بررسی پایه‌های نظری تعالی فرد در سازمان از دیدگاه قرآن کریم. فصلنامه مدیریت اسلامی. ۲۳ (۴). ص ۱۵۳-۱۲۳.
- مرتضی، هشام (۱۳۸۷): اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام. ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی. انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۸۷). آشنایی با قرآن. (ج ۱). تهران: انتشارات ملامصدرا. چاپ هشتم.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۸۸). آشنایی با قرآن. (ج ۳). تهران: انتشارات ملامصدرا. چاپ سی و دوم.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۸۹). اسلام و نیازهای زمان. (ج ۱). تهران: انتشارات ملامصدرا. چاپ سی و یکم.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۸۹). آشنایی با قرآن. (ج ۳). تهران: انتشارات ملامصدرا. چاپ بیست و سوم.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۹۰). امامت و رهبری. تهران: انتشارات ملامصدرا. چاپ چهل و ششم.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۹۱). اسلام و نیازهای زمان. (ج ۱). تهران: نشر ملامصدرا. چاپ اول.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۹۱). اسلام و نیازهای زمان. (ج ۲). تهران: نشر ملامصدرا. چاپ اول.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۹۱). سیری در سیره نبوی. (ج ۲). تهران: نشر ملامصدرا. چاپ اول.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۹۱). یادداشت‌های استاد مطهری. (ج ۱۲). تهران: انتشارات ملامصدرا. چاپ اول.
- مطهری. مرتضی. (۱۳۹۶). انسان و ایمان. مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی. (ج ۱). تهران: انتشارات ملامصدرا. چاپ اول.
- معین، محمد. (۱۳۸۶): فرهنگ فارسی معین. جلد اول ویراستار عزیزالله ولی‌زاده. انتشارات آدنا. چاپ چهارم.
- مولائی. اصغر. (۱۳۹۸). بازشناسی جایگاه حرم امام‌زادگان در هویت شهری با تأکید بر سبک زندگی ایرانی-اسلامی. دوفصلنامه علمی پژوهشنامه سبک زندگی. ۵ (۸). ص ۲۷-۵۰.
- مولائی. اصغر. (۱۳۹۹). بازشناسی آرسن شهری به عنوان الگویی برای مراکز شهر ایرانی-اسلامی با مرکزیت فضاهای مذهبی. نشریه علمی اثر. ۴۱ (۱). ص ۱۰۸-۱۲۹.
- مولائی. اصغر. (۱۳۹۹). واکاوی اصول و راهبردهای تحقق شهر ایرانی - اسلامی. مطالعات مدیریت راهبردی. ۴۴. ص ۱۸-۱.

- Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2003). *Public Space Urban Space*. Architectural Press.
- Cowan, R. (2005). *The Dictionary of Urbanism*. Streetwise Press.
- Kourtit, K., Nijkamp, P., & Wahlström, M. H. (2021). How to make cities the home of people – a 'soul and body' analysis of urban attractiveness. *Land Use Policy*, Vol. 111.
- Kourtit, K., Nijkamp, P., Türk, U., & Wahlström, M. (2022). City love and place quality assessment of liveable and loveable neighbourhoods in Rotterdam. *Land Use Policy*, Vol. 119.
- Wahlström, M. H. (2017). "What about the Soul of the City? Applying a Resident Perspective in Four Swedish Cities." *Romanian Journal of Regional Science*, Vol. 11, No. 1.

